

ԻՄ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐՍ

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Ցաւը:

“Հինգշաբթի, Սեպտեմբերի 30ին (1893) Արքեւանական թատրոնում Հայոց մշտական խումբը ներկայացրեց Գոյր Քելեւ, Կոմսիանտի դրաման... “Քոյր Թերեզայ”-ի գերը ինչպէս և “Գամեթիազարդ տիկնոջ” գերը Ցին. Հրաչեայի գլխավոր գերն է: Դրա մէջ նա այնքան ծափահարութիւններ էր վատարկում սրանից տասր տարի առաջ, ամբողջ թատրոնը մինչև ինքնամոռացութիւն ոգևորում էր: Այդ երեկոյ էլ տիկնոջ խաղը նոյն յաջողութիւնն ունեցաւ: Հատարակութիւնը որ արդէն սկսել է այցելել ներկայացումների, անդադար գուրս էր կանչում տիկնոջ. և այդ ի գուր չէր: Մենք տեսել ենք տիկնոջ այդ գերում առաջ և հիմա: Ցաւը տարի բնմ չըզուրս գան ոչ թէ փասել է շնորհիւ գերասանուհուն. այլ կարծես մի յարմար առիթ է առել աւելի խորատուզելու կատարած գերերի հոգու մէջ: Նրա խաղը մինչև վերջին մանրամասնութիւնը մտածուած է, թեալական է, գրուիչ է և գեղեցիկ: Նա կարողացաւ ցոյց տալ ճշուած մայրապետի ամբողջ անթանկան բողբոջ վանական կրթութեան խստութիւնների դէմ, գուրանք դէպ ի գաստիարակութեան պատժական սխտմը... Տիկին Հրաչեայ բոլորովին զմայլեցրեց հասարակութեանը, ծափահարութիւնները վերջ չունեին:”

Արշալույս. Թիւ 118, 1893, Հոկտ. 10:

“Հինգշաբթի հոկտ. 7ին, Հայ գերասանական խումբը ներկայացրեց Արքեւանական թատրոնում Ցին. արդու յայտնի Դափնաշուք Տիկն դրաման, մասնակցութեամբ տիկին Հրաչեայի, որ կատարում էր Մարգարիտի գերը: Այդ օրը, հանդիսականների թիւը անհամեմատ աւելի էր քան նախընթաց ներկայացումներին, երեկ այն պատճառաւ որ տիկին Հրաչեան արդէն հոգևորաւ իր այդ գերում տակաւին տանեցրելու տարի առաջ:

Արդարեւ, տիկին Հրաչեան այդ օրը այնքան մտածած, ուսումնասիրած և խնամքով պատրաստած էր իւր գերը, որ իւրաքանչիւր քայլափոխին հիացումն, սարսուռ և լաց էր պատճառում հանդիսականներին: Երբորդ արարուածում հրաշալի էր և սիրտ կեղեքող այն տեսարանը, երբ Մարգարիտը իւր բուռն զգացմունքով լի սէրը թափելով Արմանի վրայ՝ բաժանուց նրանից: Այստեղ ծափահարութիւնը հասաւ իւր գագաթնակէտին: Հինգերորդ արարուածում Արմանի հետ հանդիպումը ցնցումն պատճառեց ամբողջ հասարակութեան: Իսկ ինչ վերաբերում է նրա մահուան տեսարանին, այդ ամեն նկարագրութիւնից բարձր է:”

Թատրոնատէր

Մշտ, Հոկտեմբեր 1893:

“Մենք մաագիր չենք մանրամասն հաշիւ տալ ընթերցողներին այն ներկայացումների մասին որոնք տրուել են այն ժամանակ երբ Մշտ չէր հրատարակում: Մենք կուզէինք միայն մի քանի ընդհանուր նկատողութիւններ անել այն ներկայացումների առիթով: Շատերը ի նկատի առնելով այն հանգամանքը որ հասարակութիւնը շատ առն վերաբերուց մինչև այժմ տրուած ներկայացումներին, տրամադիր են կարծելու որ այս տարի էլ Հայոց թատրոնն աննախանձելի վիճակ է ունենալու: Գործը այդքան յուսահատական չէ թւում մեզ: Ունենալով խմբի մէջ Տիկին Հրաչեայի նման առաջնակարգ տաղանդ, որի խաղը տեսնել բազդ կը համարէ իւր համար Թիֆլիսի հասարակութիւնից շատ աւելի խստապահանջ հասարակութիւն, ունենալով Տէր Դաւթեանի պէս աչքի ընկնող կոմիկ և այնպիսի օգտակար ոյժեր ինչպէս ՊՊ. Արշալույս, Պետրոսեան և Օր. Ախաչեան, Հայ թատրոնի գեղավարները կարող էին պործը այնպէս տանիլ որ թատրոնը միշտ լի լինէր:

“... Ով որ համեմատել է մեր և ուսաց թատրոնը, անշուշտ նկատած կը լինի որ նրանց մէջ կայ մի հիմնական տարբերութիւն. որ կապ չունի գերասանների ընդունակութիւնների հետ: Այդ տարբերութիւնն է որ ուսաց գերասանները, շատ քիչ բացառութեամբ, բոլորն էլ անցած են իրենց մի որոշ չկողմ իսկ Հայ գերասանների մեծամասնութեանը բեմական կրթութիւն, ինչպէս Ժողովուրդն ասում է,

“Աստուած է տուել”, մի կողմ թողնելով Տկն, Հրաչեային, որի բնածին տաղանդը բացառիկ դրսեւորեալ մէջ է։

Տաւր. Հոկտեմբեր 1893)։

“Հինգշաբթի, Արքեանական թատրոնում խաղացուեց “Վամիլիադոր տիկին”։ Մարգարիտի գերը կատարում էր տիկին Հրաչեան։ Ընծան է տաղանդաւոր գերասանուհին այդ գերի մէջ։ Մենք բոլորովին չափազանցած չենք լինիք եթէ պնդենք թէ Թիֆլիսն այդպիսի Գովիէ չէ տեսել։ Ո՞ր մէկ տեղն ասենք։ Ամեն տեղ, ամեն տեսարանում, տիկինը Տրաշալի էր։ Իսկ վերջին գործողութեան մէջ, մահուան ստանդարտում, նա գերազանցեց ինքն իրան։ Քանի՞ քանի՞ անգամ նկատեցինք արտասուքներ Հանդիսականների աչքերում։ Ոգևորութիւնն ընդհանուր էր, ծափահարութիւններն անվերջ, յափշտակութիւնը յուսկատար։ Երբ վարպետը իջնում էր, մի րոպէ մեռելային լուռութիւն էր տիրում հիացմունքից, և ապա զահլճն սկսում էր զորդալ։ Եւ ո՞վ չի զարմանալ, թէ տաղանդի ի՞նչ ոյժ պիտի ունենայ, որ տառը տարի բեմ գուրս չգալով, յանկարծ հանդէս գալ աւելի շնորհքով և աւելի մշակուած։”

Նոթ-Իտ («Բեամբիս», խաղի ներկայացման տոթիւ) թիւ 191, 30 Հոկտ. 1893)։

“Արժէր Բեամբիսի դերում տեսնել Տիկին Հրաչեայի ընտիր խաղը։ Այդ գերը տիկնոջ րեպրիստուարի մէջ անշուշտ առաջնադաս գերերից մէկը կարող է կազմել։ Գովուար է մասնաձեւ անել թէ որ արարուածի և որ տեսարանի մէջ տիկինն աւելի աչքի էր ընկնում։ Սկզբից մինչև վերջը Տ. Հրաչեան Բեամբիսի դերը կատարեց առանց նկատելի անհարթութիւնների։ Նրա ձայնը նոյն երեկոյ փոքր ինչ քնքշացել էլ էր։ Կարեւոր ենք համարում յորիւնակ այլոց մասնաձեւ անել Տ. Հրաչեայի մի առաւելութեան վրայ, այդ այն էր որ տիկինը պիտէ ոչ թէ միայն խօսել, այլ և լսել։ Իսկապէս ուշագրութեամբ լսել խոսակցին, դա քիչ նշանակութիւն չունի։ Գրեթէ նրանից է կախած միայն խօսակցի ասածների համեմատ՝ հարկաւոր արտայայտութիւններ տալ զէմբին, հարկաւոր արժեւորումներն անել, և վերջը պատասխանը հարկաւոր տոնով տալ։ Գրանով էլ

տեսնում ես որ գերասանն ինքը մտածում է և գիտէ ի՞նչ է ասում, և ոչ թէ աւգոմատի պէս գերը անգիր կրկնում։ Գերասանը լուռ ժամանակ էլ պիտի խաղայ, և Տ. Հրաչեան լուռ ժամանակ էլ խաղում է։ Այդ խաղը տեսնում ես նրա զէմբին, շարժումների մէջ և հասկանում ես թէ այդ ժամանակ նա ի՞նչ է գգում։”

Աւելի շանձարացնելու համար ձեզ, այսօր քանը բաւական կը համարիմ։

ԺԵ.

Այս միջոցին, կոկորդի տկարութիւնն շուտափոյժ կը յառաջանար։ Ամեն ներկայացման, երրորդ արարուածի կէսին, կ’ուռէր կոկորդս և սաստիկ կը նեղէր գիւս։ Շարունակ կը յուզէին գիւս։ Այդ յուզումները մղում կուտային տկարութեան յառաջանալուն։

Երեւակայեցէք՝ քովիժէի անգամ է եղեր այն մարդը որ “Բապպիսանայ”ն մէջ կտոր շափած առնել՝ կը ընայի երկու մատ պակաս չափիւր Ի՞նչ հասկացողութիւն պիտի ունենայ պարոնը նոր զարդի կամ հինի մասին։

Բերեր են “Երգէա” խաղը.

— Տիկին, սորվեցէք այս գերը, որ ներկայանքէ։

— Ոչ, պարոններ, կ’ըսեմ, ես “Երգէա” չեմ ներկայացներ։ “Գարբնոցապետ”ն յետոյ՝ “Երգէա”, այդ ի՞նչ փոստած փիէս է. “Արեւելեան թատրոն”ի լեփեթթութեան է։ Ես չեմ կարող ներկայացնել։

— Ի՞նչ կ’ըսեք, տիկին, ուսուց բեմին վրայ ոյսինքն կը ներկայացնէ այդ խաղը։

— Ըն կարող է ներկայացնել. ես չեմ կարող։ Աւերպպէս, պարոններ, ձեզ գաղափար տալու համար պէտք է օրինակ մը առաջ բերեմ։ Ըն որ կ’երգէ եւրոպական երգեր, պէտք չէ երգէ “պալաթի”ներ. ձայնը կը փճանայ, երկու տէրանց կարելի չէ ծառայել։

Այդ միջոցին քովիժէի անգամներէն մին տեղէն բարձրանալով բաւ.

— Տիկին, դրամիկ կը ստանաք, ինչ որ ձեզի կուտան՝ ըրէք, դուք ինչո՞ւ կը խառնուիք։ Չեմ գիտեմ թէ ինչպէս ես ինձ թողլ ատի յանկարծ երեք անգամ խփել պարոնի խոշոր

փորին, այնպէս որ խնդրը երեք քայլ ետ գնաց։
— Այսպիսի մէկ քանի փոր բուսական չէ
Հրաշեան վարձելու։ Ոչ. իմ արուեստս դրամով
չեմ ծախեր։

Բայց արդէն ուժերս սպառած էին։ Զիս
տուն տարին։ Տղու պէս կուլայի։

— Այն, այդ մարդիկը ամենեւին հասկացո-
ղութիւն չունին բեմի մասին։ Լրագրութիւնն
ալ չի բողբոքեր, չ'ըսեր թէ այդ տեսակ խաղե-
րու ժամանակն անցած է։ Ուրիշ ազգեր առաջ
կ'երթան, բայց մենք միշտ ետ ու ետ։

Եկան քոմիթէի անդամները ներուութիւն
իմդրեցին, ըսելով.

— Տիկին, գուց ջղոտ էք շատ։ Կ'երեւայ
թէ այդ ջիգերը պէտք էր որ զուգ այդքան
տաղանդաւոր արթնութ ըլլայիք։ Ներողութիւն
կը խնդրենք։

Այո՛, անոնք կրկին զիս չէին հասկնար, և
Մեղեաններ չ'ներկայացնելուս պատճառը ջղե-
րուս կը վերագրէին։

Ահա այսպիսի քոմիթէի հետ կը գործէի։
Պայման էի դրեր որ ինքնուրոյն խաղեր
ներկայացնելու ատենինս՝ հեղինակը ներկայ չը
գտնուի փորձերուն, իսկ եթէ ներկայ ըլլայ՝
ինձ գերացուցութիւն չընէ։ Լրագրութիւն կայ,
Ինքը կը ցանկայ որ ես դեղին ներկեմ գերը,
և ես ներկայացուցի կապոյտ. լրագրութեան
միջոցով կարող է բողբոքել թէ գոյնը այդ չէր.
և կը վերջանայ։

Ընդունած էին այս պայման։

Ինքնուրոյն խաղ մը պիտի ներկայացնէինք,
որուն հեղինակը բոլորիս սիրելի անձնաւորու-
թիւն մըն էր, քոմիթէն չէր յարգեր իմ պայ-
մանը. հեղինակը ինձ երեք անգամ կրկնել
տուաւ գերը։

Յարգելով պարոնը, ոչինչ ըսի, բայց իմ
գէմքին մկանունքները չըթուներես սկսան պար
գալ՝ ջղերու գրգռումէս։

Այդ միջոցին եկաւ հաստափոր պարոնը ինձ
ձեռք առլ՝ բարեկերու համար։ Խփեցի ձեռքին։
Պարոնը շուարած ետ ետ գնաց մինչև քուլիս-
ները։

Երկու ժամ յետոյ, մտեցաւ ինձ քոմիթէի
մէկ ուրիշ անդամը.

— Տիկին, զուգ խփելով մեր ընկերով՝
իսկած էք նաև մեզ։ Զէ՛ որ ան մեր ընկերն է։

— Շատ ուրտի եմ, պարոն. չէի կարծեր
թէ մէկ ապականով պիտի կորցողանամ երեքիդ
խփել։ Ուստի ստացէք ձեր բաժինը։ Պայմանը
ստորագրած ատենս՝ առաջին հարցումս եղած է
թէ՛ «բեմիս» ունի՞ք։ Պ. Լըրաճանանց պա-
տասխաներ է՝ «Այո՛»։ Եկիր եմ Թիֆլիս, և
տեսիր եմ Պ. Թարխանեանը այդ պաշտօնին
մէջ։ Պարոնը կարող է շատ լաւ մարդ ըլլալ,
բայց «բեմիս» ո՛չ։ Ես չեմ կարող դերէս
դուրս գալով գերացուցութիւն ընել։ Եւ
վերջապէս գերացուցութեան պաշտօնը առաջին
գերակատարներու պաշտօնն շատ ծանր է։

Զէի կարող երկու բնա ուսերուս վրայ տա-
նիլ։ Բայց կ'ընէի երբեմն՝ ամբողջութիւնը պահ-
պանելու համար։ Շատ անկանոն էին փորձերը։
Ամէն մէկ դերասան պէտք էր կանչել ու յիշե-
ցնել թէ «կարգը ձերն է, եկէք փորձեցէք»։

Ի վերջապէս, բեմիսօրի ինչդոյն պատճա-
ռաւ՝ հրաժարական տուի։ Քոմիթէին պարտա-
կան էի երեք հարիւր թուլիլ։ Բայց խիզ՞նս
հանգիստ էր, քանի որ անոնցմէ խաբուած
եկած էի Թիֆլիս, կարծելով թէ կազմակերպ-
ւած խումբ կար։

Ես կազմակերպուած չեմ համարիր այն
խումբերը որ չունին իրենց մէջ գլխաւոր պա-
տասխանատու անձը — գերացողը։ Ամէն դի-
մացդ ելլողը բեմիսօր չէ։

Այդ միջոցին եկաւ Պ. Ստեփան Թուման-
յանց ու ինչորեք աղջկանս ձեռքը։ Դշտնուեցան։

Ընտանիքս թողոցի Թիֆլիս։ Ընտնց ապ-
րուստին համար դրամ ձգելէս յետոյ՝ հազիւ
ձամբու ծախքի դրամ ձեռքէ։ Լըրաճանանց
ու ես գաղիքը Պաթում։ Մեր ետեւէն պիտի
գային Պիննէմէձեան Գոմարիները, որոնց ճա-
նապարհածախսն ալ պիտի հայթայթէինք ներ-
կայացմանց հասցիքէն։ Շատ տնայտոյ ժամանակ
էր։ Այդ ամսուան մէջ բարեգործական նպա-
տակով 2-3 ներկայացում տրուեք էր։ Պ. Խա-
րաղեան կը պնդէր որ շատ չեմ ներկայացում,
քանի որ ոչ ոք պիտի գար։

— Բայց, Պ. Խաբաղեան, ես դրամի պէտք
ունիմ։

— Ինչքան որ հարկաւոր է՝ առէք, ես
պատրաստ եմ։

Հնորհակալութիւն յայտնելով՝ մերժեցի, որովհետեւ յոյս չունէի ուրիշ տեղէ ստանալով պարտքս վճարելու:

“Գամելիազարդ տիկին”ի ազգաբարձութիւններն արդէն ջրուեցինք:

Պարոն մը, որ կը բնակէր մեր իջևանած հիւրանոցը, ինչոքեց տոմսանկներու տետրակը, համոզելով զիս թէ արդէն բոլորը ծախուած կարելի է համարել:

Գիշերները՝ քնացած առենս՝ սովորութիւն ունէի այգիսի տեղեր ճրագք վառ պահելու: Զեմ գիտեր ինչպէս է եղեր՝ վառ մոմը ինտլով՝ վարագոյրը բռնելիք է: Աչքս բացի, տեսայ որ վարագոյրը կ’այրի: Քաշեցի, կիսով մագնրուս վրայ ինկաւ: Մագրես բռնկեցան, վերմակով մարեցի, սկսայ զանգահարել: Զանգը չէր բաներ: Այն գիշերն անցեր էր չորս ժամ: Ռուսերէն չէի գիտեր: Սկսայ հայերէն “հըրեհ հայ, հըրեհ հայ”, կանչել: Աչք հասաւ: Իսկ հըրեհը կը շարունակէր մեծնալ: Արարհամանց կը բնակէր այգսեղ, բայց չգիտէի որ սենեակը Սկսայ գոչել՝ “Արարհամանց”, լսեց ձայնս, եկաւ: “Պաժար կառպատ”, սկսաւ կանչել: Ամէն կողմէ հաւաքուեցան սենեակս, հըրեհը մարեցին, բայց իմ ձեռքս սոսկալի կերպով այլաւ էր և անմիջապէս ուռած: Մէկ ձեռքս փակթիթ՝ երկրորդ գիշերը պիտի կատարէի Մարկելիթի դերը: Տոմսակ չկար թատրոնը, քանի որ պարոնը բոլորը առեր և ինչ ապահովեր էր թէ ամէնը ծախուած է: Ժողովուրդը հուզար և ետ կը դառնար՝ կարծելով թէ տոմսակ չկայ: Հասաւ վարագոյրին բարձրաձայնութիւնը: Ժողովուրդ չկար թատրոնը: Ինչ ըսի՝ Այստեղ ուշ կուգան: Արեւապէս, վարագոյրը բարձրաձայնութիւնով ժամը տասը ըրպէ անցեր էր, և դեռ ոչ ոք կը տեսնուէր թատրոնին մէջ: Խընդորեցի որ գտնեն այդ պարոնը: Իր սենեակին մէջ քնացած գտան, քանի մը զաւաթ աւելի կոնծելով՝ քունը տարեր էր: Իսկ տոմսանկերէն ոչ մէկ հատ չէր ծախեր: Այդ ըրպէն յետոյ՝ թատրոնին մէջ ծախուեցաւ երեք հարիւր ռուպլիի տոմսակ:

Խաղը լաւ անցաւ: Ժողովուրդը գոհ մնաց: Երկրորդ ներկայացման՝ պիտի տայինք “Դարբնոցապետը”: Այդ գիշերն ունեցանք մօտ 1500 ռուպլի մուտք: Ժողովուրդը խառն էր,

հալ, եւրոպացի, թուրք: Արկին ժողովուրդը գոհ մնաց: Թուրքերը առաջարկեցին ինչ ուրիշ գիշեր մը թուրք լեզուով տալ վճարիլ մը, որուն փոխարէն կը խոստանային տալ ինչ 60 ոսկի: Մերժեցի:

Այդ գիշեր, Պաթումի երիտասարդութիւնը ընթերցէր սարքեր, մասնաւորապէս ինչ համար, հիւրանոցին մէջ: Հարցուցի թէ՝

— Դուք տիկիններ չունի՞ք, կամ քոյրեր:

— Մենք այստեղ առանց ընտանիքի կ’ապրինք, պատասխանեցին:

— Զաւելով պիտի մերժեմ ձեր առաջարկութիւնը: Պարոններ, դերասանուհին կ’ընդունի այդ առաջարկութիւնը, բայց մայր և ամուսինը կը բողբէ: Դժուարութիւնը այգսեղ է: Պէտք է այդ երեքը հաշտ ապրին իրարու հետ: Եթէ ձեր քոյրերէն կամ մայրերէն մասնակցող ըլլաւ այդ սեղանին, աւախութեամբ կ’ընդունէի: Այն առեւն ոչ մայրը ոչ ալ կինը տրտնջաւու իրաւունք կ’ունենան:

Պարոնները գանգատսր էին ինչ դէմ Բայց Պ. և տիկին Խարագեանը եղան ուշքան բարի որ երկրորդ գիշերը ամբողջ այդ երիտասարդութիւնը հրախրելով իրենց տունը՝ ընթերցէ տուն և հաշտեցուցին մեզ իրարու հետ:

Նոյնպէս Հնորհակալութեան արժանի են սիրողները որոնք թէ՛ մասնակցեցան իմ ներկայացումներուն և թէ՛ նուիրեցին ինչ զարեւոյ պսակ: Ժողովուրդէն ալ ստացայ զամբիւլ մը լի դաշտային գեղեցիկ ծաղիկներով:

Պ. Խարագեանի տունէն կառք նստելով գացինք կայարան, ուր յայտնելով բոլորին Հնորհակալութիւնս, ճամբայ ելայ դէպ ի թիֆլիս:

Ար պատրաստուէի իւր հրաժեշտի ներկայացում տալ “Ատրիէն Լըբուվրէօր”: Այդ միջոցին, Պ. Ստեփան Թուրմանեանց՝ գալով Բագուէն, ինչոքեց որ հարմարի պատրաստութիւն տեսնեմ: Փետրուար 9ին ընտանեք ճամբայ ելանք դէպ ի Բագու, և փետրուար 13ին կատարեցինք պատկազրութեան հանդէսը:

Ժողովուրդի ընտրեալ գասակարգէն պատգամաւորութիւն մը, զոր կը կազմէին տիկին Լիզա Արախիւնիկեան, տիկին Սոֆի Ագամեան, տիկին Աննա Լալայեան, Պ. Պաղիբով, Պ. Մուրթաֆեան և այլք, եկան ինչ մօտ ինչքերու որ անպատճառ ներկայացանք մը տամ Բագու:

— Բայց ես չունիմ ոչ մէկ պատրաստութիւն: Զգեստներս ալ թիֆլիս են, գերակատարներն ալ կը պակսին: Չեմ կարող:

Մասնաւորապէս կը ցանկային «Գամելիա-գարդ տիկին»: Բայց Արմանի գեր կատարող ալ կը պակսէր: Այն տանն առաջարկեցին Արտա-Համեանցը Արմանի գերին համար: Այդ անկարելի էր: Քնուութիւնը գրկած էր խեղճ Արտա-Համեանցը Արման ըլլալու բարեբաղդութենէն: Եթեքերու հաստութիւնը, ևն. արգելք էր:

Պնդեցին .

— Մեզ Արման հարկաւոր չէ: Որպէս գի գուժակարողանաք ներկայացնել, մենք կը խընդրենք պարտնէն որ յանձն առնէ կատարել Արմանի գերը:

Այդ միջոցին Տ. Գիւտ ևս խոստացաւ անմիջապէս երթալ թիֆլիս և հարկ եղած զգեստները ուղարկել: Պ. Վահրամ Մուծաֆեան այնքան բարի եղաւ որ գտնելով սիրողներ, աջակցելով ամէն կերպ, յաջողացուց ներկայացումը:

Այս առթիւ Պոսթոլի Վեռստեթի մէջ հրատարակուած յօդուածի վրէ թարգմանութիւնը կը յիշատակեմ՝ գաղափար տալու համար այդ ներկայացման մասին:

Այդ թերթի 1894 Վեռստեթի մէջ կար խմբագրական տեսութիւն մը Բագուի թատրոններու վերաբերմամբ. ի միջի այլոց, խմբագրութիւնը խօսելով իմ վրաս, ըսած էր հետեւեալը.

«Փետրուար 21ին, Թաղէկի թատրոնին մէջ տրուեցաւ հայերէն լեզով «Մարկրիթ Վոթիէ», այն հրաշալի գործը զոր ստեղծեց է Տիւմա որդի կարող գրիչը: Տիկին Լրաշեայ կը խաղար Մարկրիթի գերը, թատրոնը կատարելապէս լի էր. տեղ չկար, չնայելով արասկարգ կերպով աւելցուած ածողներուն... Տիկին Լրաշեայ այն աստիճան հանձնարարուեստ կերպով տարաւ իր գերը, այնպիսի բարձր գեղարուեստական ընդունակութեամբ, որ հանգիստակցի բոլորովին մոռցած էին թէ արդեօք թատրոնի մէջ են թէ իրապէս Մարկրիթ Վոթիէի սալոնը: Այդպիսի խաղացուածք գեռ մենք երբեք չենք տեսնիր ուսական բնի վրայ: Ահա ինչու չէ կարելի չցաւել որ տիկին Լրաշեան ընդ միշտ կը թողուր բեմը՝ կոկորդի տկալութեան պատճառով:

«Մեր ներկայ թիւին մէջ հրատարակելով մեր քննադատին տիկին Լրաշեայի ներկայացման նուիրած նկարագրութիւնը, մենք կ'աւելցնենք միմիայն որ այն շքեղ ազամանդեալ ապարանջանը, այն ոսկելի քնարը, այն ծաղկեայ կողովը, և այն կրկնապատկուած գնեթով տեղերը, և այն «օվասիոն» ներով տուն ճանապարհէլը — գեռ շատ քիչ են փոխադրուելու այն էսթետիքական գոհունակութիւնը զոր պատճառեց մեզ տիկինը խաղացուածքը:»

Ահա՛ քննադատին յօդուածը.

Տիկին Լրաշեայի Գեղեցկացումը

(Մարկրիթ Վոթիէ)

«Մենք կը գտնուինք այն զմայելի ազգեցութեան և այն բարձր գեղարուեստական զգացմանց տակ, զոր կրեցինք այն իրիկունը՝ այժմ Բագու հիւրասիրուած թիֆլիսի հայկական խմբի արթիսթ տիկին Լրաշեայի ներկայացումէն: Զանչցած ըլլալով տիկինը իր մասաղ տարիքին մէջ, այսինքն տասներկու տարի առաջ, երբ թիֆլիսի հայկական խմբին մէջ բռնելով առաջին տեղը՝ կը խաղար լուրջ տրամադիքական գերեր, և համեմատելով զինքը՝ Երմոլովայի, Ֆեդոտովայի և Մալիւնայի հետ, շատ կ'ետերու մէջ մենք կը կարծէինք և կը սպասէինք որ այժմ ալ կարողանայ հասնիլ անոնց բարձրութեանը: Բայց մեր կարծիքները յօդս ցնդեցան՝ բառիս բուն նշանակութեամբ, տեսնելով այնպիսի զօրեղագոյն և ուժեղ տաղանդ մը, որ կը գտնուի տիկին Լրաշեայի մէջ: Այնպիսի Մարկրիթ Վոթիէ մը ինչպէս տիկին Լրաշեան ներկայացուց փետրուար 21ին Թաղէկի թատրոնին մէջ, մենք երբեք չէինք տեսած և հազիւ այսուհետեւ ալ կարենանք տեսնել: «Իլիւզիոն»ը մինչև այն աստիճան լիակատար էր, կեանքը այնքան կենդանի կերպով կը ներկայացուէր բեմի վրայ, որ հասարակութիւնը, ինքզինքը կորսնցնելով, բոլորովին մեռելային լուծութիւն կը պահէր: Չնայելով մեկ քանի՞ հարիւր մարդոց ներկայութեանը, չնառութեան ձայն անգամ չէր լսուեր, և այսպիսի յաղթական լուծութեան կը հետեւէին այնպիսի բուռն ու ոգևորուած «պապօ»ներ, որոնց նմանին մինչև ցարդ չէր արժանացած ոչ մէկ արթիսթ մեր բեմին վրայ: Արթիսթի ամէն մէկ քայլը, ամէն մէկ շարժումը, կը շնչէր

կեանք, ճշմարիտ և իրական բնականութիւն, և կ'արտայայտէր գեղարուեստական nec plus ultra: Ըսաջին տեսարանէն իսկ, մեր առջեւը կանգնած էր կիսաշխարհի այդ առիւծը, գեղեցիկ և շնորհալի Մարկրիթը, փայլուն և չքնաղ՝ որպէս թիթեռնիկ, բայց ակնյայտի նշաններով իր սարդի ընդունակութեան, որ իր ոստայնը կը ձգէ մեծ արիստոկրատներուն վրայ՝ ինչպէս ճանձնբու: Ընդհանրապէս ոչ մէկը կը սիրէ, և մինչև իսկ կ'ատէ գանոնը: Միեւնոյն ատեն, իր սիրուն և ուղեղը կը փնտռէ մաքուր այդ շրջանին մէջ՝ ինչպէս ազամանդը ցիւրի մէջ: Ե. յո՛ւ. այն մենք տեսանք, տեսանք մեր սեպհական աշքերով թաղիէվի թատրոնին մէջ փեսարուար 21ին: Մեղի կը թուի որ մենք կեանք տեսանք, ոչ թէ ներկայացում: Գանկարծ այս արքիւս չէմք, հաճարադական շրջապատը, կըքքաւացութեան հանդիսարան՝ սիրակեղծութեան այս վայրը կը լուսափայլի սրբազան բառով՝ Սէր, Մարկրիթ կը ժպտի այս խօսքի վրայ, և ի՛նչպիսի ջանքախիշ, թերահաւատ ու դառն ժպտաւայց իրեն կը հաւատացնեն, կը հաւատան թէ ճշմարիտ է ասիկա, թէ Երման Տիւփալը կը սիրէ պիւրը, թէ ան կը հետաքրքրուէր իրմով երբ գեւեհեանդ էր: Մարկրիթ շփոթած էջ, ան ինքզինքը հիմա կ'երևակայէ ինչպէս սիրելի ու հրաշալի երախայ մը, որուն կը խօսին գեղեցիկ խաղալիքի մը մասին զոր վաղուց փշրեր ու կոխտներ՞է. նախ չի հաւատար, յետոյ կը հաւատայ, դարձեալ կը կասկածի. նորէն կը հաւատայ: Չարհարանք, տանձանք, արտաւտախառն ծնունդ, և այս բոլորը տիկին Հրաշանայի դէմքին վրայ: Մեր գրեւը կը յոգնի այս բոլորը գրեւով և մենք կը գարմանանք թէ ի՛նչպէս այդ հզօր տաղանդը չի յոգնիր մի առ մի արտայայտել այդ բոլորը. — ո՛չ, քիչ է ըսել՝ «մի առ մի արտայայտել», այլ զգալ, թափանցել հոգեով ու գլխով: Բայց ահա ընկճուեցում առիւծը. բոլոր գեղացմանց ամենին ուսեղը յաղճից իրեն, և ան անմիջապէս անձնատուր եղաւ այդ սիրոյն, գիշատիչ առիւծը փոխարկուեցաւ մաքուր աղաւնոցի աղաւնիի մը. և կը շոյէ կը փաղաքէ իր իր սէրը: Մի՛ դպիք անոր սիրոյն, մի՛ խէք անկէ այդ սէրը. ատով դուք անոր կեանքը կ'անձնէք: Ե. յոսպէս կը խօսէր տիկին՝ Հրաշանայի խաղաղածքը՝ այն յաղթական րոպէներուն մէջ

երբ ան կը հաւատար այդ սիրոյն՝ ինչպէս իր անձին:

«Բայց ահա անպատեղի հիւր մը, իր սիրելի Երմանից հայրը: Ո՛հ, ի՛նչ ուրախ է անոր գալուն, ատ կը նշանակէ որ ան ալ ուրախ է իր որդեղին երջանկութեամբը, և կը մտածէ կատարապաշտ իր եղբւո՛ւ զառնկեան, իրա՛ւ, ի՛նչ փառաւոր գործ: «Ո՛հ, որքան դուք բարի էք»: Բայց ան կը խօսի իր աղջկան վրայ, Երմանի քրոջը: Մարկրիթ իր սէրը պէտք է զոհէ Երմանի անմեղ քրոջը երջանկութեանը համար: Ե. յո՛ւ. Սիւրիլան, ահա՛ Քարիբդան, ուր այն կոծուած Մարկրիթը աշքերը տորելով կ'արտաւանէ՝ «Համաձայն եմ», Ե. յո՛ւ, գրեւ և նկարագրել Հրաշեան, այդ տեսարանին մէջ՝ անկարող ենք: Թուել մի առ մի այն բոլորը ինչ որ կը ստեղծագործէր այդ տաղանդը, մեր գրեւը անկարող է: Մենք այդ լուպէին տեսանք արցունքներ, այո՛, տաք և օրտառու աղցունքներ: Մենք տեսանք թէ առաջին կարգերուն՝ Ի՛նչպէս կը հեկեկար մանկամարդ օրիորդը և ի՛նչքան անցօր էին շրջապատողներուն հանգալուսեցուցիչ ջանքերը: Բնական նկատեց ասիկա տիկին Հրաշեան, և իր արցունքներն ալ սկսան յորդիլ: Բայց ի՛նչ գրեմ, քանի որ ինքը բնութիւնը կը խօսի, քննադատի գրիչն աւելորդ է»:

ԺԶ.

Ե. յո՛ւ երկրկայացման հետեւալ օրն իսկ պիտի մեկնէինք Թիֆլիս: Միւրեկ Պերճիկէս բաժնուելու ցաւը հաւատար էր Մարկրիթի ցաւին: Հոգեկամաբար ճամբայ ելաւ թէ չէ, ևս ընկալ երեսի վրայ, բարձրաձայն հեկեկալով.

— Ո՛հ, ասիկա իմ ուսերէս վեր է, չեմ կարող, Լնտո՛ն, առանց զայն տեսնելու ապրիլ: Են իմ ընկերս էր: Ես էի անոր լաւագոյն բարեկամը:

Միտաւ, սիրտս կը ցաւէր: Ընթան այդ ցաւը զիս ընկճած էր, որ չկարողացայ ո՛չ Պ. Մալթաֆեանին ո՛չ ալ սիրողներուն յայտնել իմ շնորհակալութիւնս: Ընթադաժափ կերպով հեռացայ Բագուէն:

Թիֆլիս հասանք: Լմեն ինչ պատրաստ էր: Մեկ քանի օրէն պիտի կարողանայինք ներկայացնել «Արիէն Լըբուլէտ», Ես ընկճուած էի:

Այդ բաժանումը զին հիւանդացուցիք էր :

— Անտոն , երթանք Պոլիս , ըսի ամուսնոյս .
չեմ կարող ներկայացնել «Ատրիէն Լըբուվրօ» :

— Քանի որ այդպէս կ'ուզես , երթանք ,
ըսաւ , և սկսաւ մեր իրեղէնները հաւաքել :

Այդ միջոցին եկաւ Յ. Գիւստ ք. Աղանեանը ,
իմ սիրելի հովիւս :

— Ո՛չ , ըսաւ , չեմ թողներ : Ի՛նչ կ'ընէք ,
տիկին . ոչ մէկ տոմարի չէ մնացած գրեթէ , և
դեռ ազդարարութիւն չէ եղած : Մեծ բազմու-
թիւն պիտի ըլլայ և նուէրներ պիտի ստանաք :

— Ո՛չ , տէր հայր , տկար եմ , չեմ կարող-
այսքինքն իսկ ձառնալով պիտի ելլամ :

Գացինք Պոլիս : Չկար այլ ևս տան մէջ
Պերճիկը : Գիշերներն անբուռ մինչև առտու կը
լուսցնէի : Զիս կը միտնարէր Միլեան տէր
հայրը :

— Հա՛յր իմ , մի՛ ըսէք . ես միտքս չէի գրե-
ր որ ան տար ապրանք է , և չեմ ալ կարող
հաշտուիլ այդ գաղափարին հետ : Կարելի է այդ
բանը դիւրին է անոնց համար որ արդէն այդ
մտքով նախապատրաստուած կը մեծցնեն իրենց
աղիւիքը :

Ճ. Հետեւեալ ամառը՝ ֆիսլափօսքը երթալով ,
գրեցի համբուրցի Պերճիկ և հանգստացայ :
Բայց կրկին բաժնուելու ժամը մօտեցեր էր :
Նոյն տանձանքներով բաժնուեցայ : Այդ անտա-
նելի դրութիւնս տեղե մինչև այն օրը ուր մեր
կամէն անկախ պատճառներով գաղթեցինք
Պոլսէն՝ ինչպէս շատերը կը գաղթէին այդ մի-
ջոցին : 1896ի կոտորածն էր տեղի ունեցեր :

Մեր ընտանիքին գրեթէ մէկ անդամը կը
կազմէր երիտասարդ մը զոր փոքր հասակէն
սիրած էինք այդ ու կին : Ան կուլար ըսելով .

— Հապա զին ո՛ւր կը թողուք : Զիս որդի
կը կռէիք , և երբ գաղթելու ժամանակը հա-
սաւ , դուք միայն ձեր գաւկըններուն մօտեցնով
զին կը թողուք :

Թարմարցուցինք մէկ կերպ , և հետերիս
առնելով ուղարկեցինք Բագու՝ սիրելի որդւոյս
Ս. Թումանեանցի մօտ , գրասենեակը ծառայելու ,
Այդ երիտասարդի անունն էր Գրիգոր Մըրըր :

Եկանք Թիֆլիս ընտանեաց և աւելցուցինք
գաղթականներու թիւը : Երեք փոքրիկ սննակ-
ներ կարճելով՝ ամենահարկաւոր կարասիքը ձա-
րցինք : Ն'ապրէինք տիուր տրուում : Երկու

ամսէն՝ ամուսինս վերադառնալով Պոլիս , կրկին
հաստատուեցաւ իր պաշտօնին մէջ : Իմ տկա-
րութիւնս սաստկացաւ : Կը հազալի գիշեր ցորեկ :
Այնպիսի դրութեան հասալ որ ալ չէի կարող
անկողնէս վար իջնել : Ինչքան շնորհակալու-
թեան պարտք ունեմ յարպիւի քմ. Աղամալեա-
նին , որ եօթն ամիս ամէն օր անձուրիարար
ինամեց զին : Հապա տիկին Միլեաներն և Պ.
Արշակ Թարութիւնեանին ո՛րքան շնորհակալ եմ
որ առեաւ իրիկուն մօտս էին . շատ իրիկուն
կ'երթային իրենց դերերը ներկայացնել և յետոյ
գալով մօտս՝ մինչև լոյս կը մնային և անձուրի-
արար զին կը խնամէին : Կշաւ օր մը ուր
նիւթական վիճակ ալ գէշցաւ : Ամուսինս Պոլ-
սէն գրամ ուղարկեի էր , բայց ես դեռ չէի
ստացեր : Պարոնի մը , որ նախկին քովթիթի
անգամներէն էր , ինդրեցի մեր տունը գալ :
Ցալով իրեն Բագու տացած ապարանջանս ,
որուն արժէքը 600 ռուպլիէն աւելի էր , իրնդ-
րեցի փոխ տալ ինձ 100 ռուպլի մինչև 13 օր ,
և եթէ ինքը չունի՝ տոկոսով առնէ տեղէ մը .
ես տոկոսը ուրախութեամբ կը վճարէի : Պարոնը
իր տունէն նամակ մը զրկեց ինձ , ըսելով որ
եթէ փեսաս երաշխաւոր ցոյց տայի 100 ռուպլիի
համար՝ ուղարկութեամբ կուտար դրամը : Այդ
նամակը զին սաստիկ վշտացուց : Ես վարժ չէի
ո՛չ անհատի ո՛չ ալ ժողովրդին դիմել նեղու-
թեան թուակներու : Գիտմամբ էի հաստատուած
Թիֆլիս , որպէս զի եթէ նեղութեամբ ապրիմ՝
Թումանեանները զին չտեսնեն : Էէի ցանկար որ
ո և է մէկը ինձ օգնէր :

Սաստիկ կուլայի , անկողնոյս մէջ նստած :
Այդ թուակէն եկաւ Պ. Սարգսրեան :

— Վա՛յ , տիկին , ինչո՞ւ կուլաք :

Տուի նամակը . կարդաց , հասկցաւ ամէն ինչ :

— Այսօր արդէն ժամանակն անցած է .
վաղն ալ կիսրիկ է . տեսնե՞ք տեղէ զի ինչո՞ւ
ձարել , ըսելով առաւ ապարանջանն ու գնաց :
Ամիջապէս յետոյ՝ եկաւ իմ սիրելի Արշակ
Թարութիւնեանը : Ան ալ զարմացաւ՝ զին յուզ-
ւած տեսնելով : Անոր ալ բացատրեցի կրած
վերաւորանքս :

— Ինձ չկատահացան 100 մանէթ :

Եարութիւնեանց , հանելով գրպանէն հինգ
ռուպլի :

— Տիկին քան , ըսաւ , հոգուդ մեռնիմ ,

մենք հիմա ասով կ'առնենք ամենհարկաւոր եղանակները, եւ վաղը դրամ կը շարժուի:

Գ Եւրոպոյ օրը Սարգսրեան բերաւ 100 բուպլին. եւ ալ չորս օր յետոյ Պոլսէն դրկուած դրամն ստանալով՝ վճարեցինք եւ ես ստացանք պարսկականներ: Բայց եւ այդ տխուր տրամադրութեան տակ Գրիգոր Մարըրլին նամակ մը գրեւր էի, որուն մէջ կար շատ թախծի: Կեանքը կը քննադատէի: Կըսէի թէ չ'արժեք իբր անպէտք արարած մը ապրիլ անկողնի մէջ, այսպիսի պայմաններով: Եթէ երկու փոքրիկներս չըլլային, արդէն վերջ տուած կ'ըլլայի կեանքս:

Սիրելի Ստեփանը՝ անհանգիստ ըլլալով իմ մասին՝ ուզեր էր կարգաւ նամակը: Տեղեկանալով վիճակիս, անմիջապէս Գրիգորն ուղարկեւր էր Թիֆլիս, հետը տալով նամակ մը Պերճիկէն: "Հուտ պիտի գաս այստեղ, եթէ մեզ ալ կ'ընդունին իբր զուակ: Հայրիկին ալ գրեցի, ան ալ հրաժարական տալով գործէն՝ պիտի գայ հոս հաստատուելու:"

Մարտ ամսուն՝ ձմաւայ ելլելով Թիֆլիսէն, եկանք հաստատուեցանք Բագու:

Երկու ամիս յետոյ՝ գացինք Մաշտազա՝ ամառանոց: Այդտեղ էր որ եկաւ տիկին Եղիւսաբէկ Սարգսեան ինձ խորհուրդներ հարցնելու Բագուէն: Ես անմիջապէս թաւաքեցի թատրոնական "սեզոն" եւ անոր յորդորութեան մասին: Ես տկար էի: Գէթ այդ միջոցին չէի կարծեր թէ կարող եմ անմիջական օգնութիւն մը հասցնել այդ ներկայացուցիչներուն:

— Եթէ արժէք մը կարող եմ ունենալ իմ խորհուրդներս, պատրաստ եմ: Պէտք է անմիջապէս լեզուներէն լեզուներ կազմէք, յետոյ հրաւիրէք մէկ լաւ դերացոյց, թող ըլլայ ռուս, իտալացի կամ գաղղիացի, միւսը յինն է, արուեստը լեզու չունի: Ինքնուրոյն խաղերու համար րեժիսոր հարկաւոր չէ, իսկ եւրոպական, ռուսական խաղերը անոնց ծանօթ են: Մերք չունինք ռուսաշխարհներ գերասաններու համար: Մեր ռուսաշխարհը, գործնական զարոյցը՝ պիտի ըլլայ թատրոնը: Եթէ զուք պիտի տաք ներկայացուցիչներ այնպէս ինչպէս կուտան գերասանները այս կամ այն կողմ, չ'արժեք ատոր համար հովանաւորութիւն, չ'արժեք դրամ ծախսել: Եւր լեզուներէն լեզուները պատրաստ կ'ըլլայ, նոյնպէս եւ րեժիսորը, այն ատեն է որ ըստ լեզու-

թուարի կը կազմուի խումբը: Բեմերէն լեզուներէն պիտի հասկնանք թէ ո՞վ պէտք է հրաւիրենք: Ամէն պարագայի մէջ, տիկին, այս տարի կը ներկայացնէք ամիսը 4 կամ 5 անգամ. իսկ գալ տարի կ'ունենաք կանոնաւոր լեզուներէն: Այն ատեն կարելի է ուլմն անգամ ներկայացնել, 4 խաղ՝ նոր, մնացեալը՝ լեզուներէն: Եթէ կարողանաք այս ամառ երկու ամսուան համար վճարելով դերասաններուն կէս կէս ամսական, փորձեր ընել տալ, այն ատեն կարելի է մինչեւ վեց անգամ ներկայացնել:

Շնորհակալութիւն յայտնելով հեւացաւ տիկին Սարգսեան: Հետզհետէ եկան Մաշտազա եւ ինձ հետ այն նպատակաւ տեսակցեցան Պ. Տ. Յովհաննիսեան եւ ուրիշներ: Անոնց ալ կրկնեցի նոյն խօսքերը:

Ամառը վերջացաւ, եկանք Բագու: Դերասաններն ինքնուրուպէս հաւաքեւր էին Բագու, բայց ո՛չ լեզուներէն լեզուներ կար ե ո՛չ ալ դերացոյց: Փորձեր չէին եղեր, պիտի սկսէին ներկայացուցիչները կարծեմ հոգի: Դէմն: Ուրիշս՝ Թուսմանեանց Ստեփանն ալ հովանաւորող անգամներէն էր: Իրմէ խնդրեւր էին, ամ ալ եկաւ ինձմէ խնդրելու:

— Մայրիկ, կը խնդրեմ, ստանձնէ՛ք դերացուցիչներն պաշտօնը, մինչեւ որ գալ դերացոյցը: Մէկ քանի ներկայացումէ յետոյ՝ այստեղ կ'ըլլայ:

Ընդունեցի որդւոյս առաջարկութիւնը:

Հովանաւորող անգամներէն ոմանք հրաւիրեցին մեզ գրադարանի գահին: Ուսեցի դերասաններուն ցուցակը տեսնելու Տեսալ որ բոլորն ալ հերոս են՝ քիչ բացառութեամբ: Հարցուցի վերահսկող պարոնին թէ արեւօք ներկայացուցիչ խաղերուն անձնաւորութիւններն ալ ամբողջապէս հերոսներե՞ք բազմաթիւ են:

Հետեւեալ օրը պիտի սկսէինք փորձել "Հոգաւով աղբարաններ", ինձ ծանօթ չէր խաղը, խընդրեցի անգամներէն որ այդ իրիկունը ինձ յանձնէն զայն՝ որպէս զի ռուսաշխարհներէն ինձ առաւելեցին թէ այդ իրիկունը պէտք ունէին փեխելու դերեր օրինակելու համար:

— Ստեփան, որդեակ, կարելի չէ այդպէս, եւ ինքն չեմ գիտեր ի՞նչ է խաղը, ի՞նչպէս կարողանաւ երկուսն էլ դեր ցոյց տալ:

— Մայրիկ, կերպ մը գտիր, խնդրեմ, գնա՛ փողը անպատճառ:

Գացի թատրոն . չբարձրացայ բեմին վրայ . սրահին մէջ , առաջին կարգի աթոռի մը վրայ նստայ Գերասաններէն շատերը հետս կը զուարճանային .

— Այստեղը ի՞նչպէս պէտք է բեռնել , տիկին :
— Պարոններ , ես ծանօթ չեմ փեխին .
ինչպէս որ ներկայացուցեր էք . այնպէս ալ բրէք :

Բայց սաստիկ կը նեղուէի . և շատ գէշ գրութեան մէջ կը զգայի զիս :

Եանկարծ , գերասան Արաքսեանը ,

— Ներեցէ՛ք , տիկին , բեռնով , ծաղրական եղանակաւ ցոյց տուաւ Պ . Աւետեանը որ կը կատարէր Սևատուշի գերբը , և բաւաւսնոր . —
"Գուրբ այս միջոցին սաստիկ հարբած էք" :

Այդ գիշեր յայտարարեցի Պ . անդամներուն , որ եթէ խփոյն ինձ չտան փեխը , ինչ որ ալ ըլլայ՝ ա՛յ ներկայ չպիտի գտնուիմ փորձերուն : Ստացայ խաղը և լաւ մը ուսումնասիրեցի : Հետեանալ օրը գացի փորձին : Այլ ևս բեմի վրայ էի , յուշարարին քովը : Առաջ սկսայ փորձերուն գիտողութիւն բնել . հետզհետէ կարգը հասաւ մեծերուն . Սևատուշն եկաւ բեմ , հարբած գրութեան մէջ :

— Ո՛չ , Պ . Աւետեան , դուք հարբած չէք :

— Ի՛նչպէս , տիկին , ըսաւ Պ . Արաքսեանը .
քիչ առաջ ևս ըսի բեմի վրայ թէ ան սենեակը նստած կը հարբի :

— Քիչ յետոյ ինքն ալ պիտի ըսէ՝ "Երկու երեք շիշ շամբանեա խմեցի հարբելու համար , բայց կարենա քարի վրայ եմ լեցուցեր , ոչ մէկ ազդեցութիւն չըրաւ" :

Առաջնակարգները նախ գծգոհութիւն ցոյց տուին . բայց յետոյ սիրեցին զիս . ես ալ կը սիրէի զանոնք :

Օր մը գերի մը համար խօսք կ'ըլլար թէ "Այս իմ "ամփոլուս" չէ" :

— Պարոններ , հաւատացէ՛ք , ես երբեք յանձնառու չեմ ըլլար որ ամենափոքրիկ դերասանն իսկ խայտառակուի : Ես պիտի աշխատիմ որ ամենքդ ալ ստանաք պատկեր : Ես ձեր պատկերէն թափած ծաղիկները հաւաքելով պիտի կազմեմ պատկ , ան ալ բեմին ետեւը :

"Հոգուով աղքատներուն ներկայացումը լաւ անցաւ : Երկրորդ ներկայացումն էր "Տօն Արիկօրի" , Պ . Թրեանցի Գեղեմ : Երրորդը պիտի

ըլլար "Գամիկազարդ տիկին" . Պ . Արեւեան չէր ուզեր կատարել Արմանի դերը : Տիկին Սարգսեան , ներկայացնելով Պ . Օհանեանը , ինձ ըսաւ .

— Ահա տիկին ձեզ Արման մը :

— Պարոնը արդէն կատարած է այդ դերը :

— Ո՛չ , տիկին :

— Հապա ի՛նչպէս պիտի կարողանայ 3-ն փորձով կատարել այդպիսի պատասխանատու դեր :

— Եթէ կ'ուզէք . կը պատասխանէ Պ . Օհանեան , այս գիշեր տուէք ինձ դերը , վաղն առտու արդէն պատրաստ է :

— Տիկին Սարգսեան , այդ պարոնը դերասան չէ :

— Ի՛նչ կ'ըսէք , տիկին , ինչո՞ւ կը վերաւորէք պարոնը . ան մեր բեմին զարդն է :

— Կարող է սաղօններու զարգը ըլլալ , բայց ո՛չ բեմի . տիկին , անկարելին խոստացողէն ոչինչ կարելի է սպասել :

— Տուէք այս գիշեր դերը , և կը տեսնէք :

— Ո՛չ , տիկին , պէտք է այժմ սամ իրեն "Տօն Արիկօրի" մէջ երկրորդական սիրահարի դերը . եթէ յաջող կատարէ , այն ատեն կարելի է նաև մեծ դերերու մէջ փորձել պարոնը :

"Տօն Արիկօրի" ի ներկայացումը յաջող անցաւ . բայց ես գոհ չմնացի Պ . Օհանեանէն :

Ու՛րբ գիշեր մեր տունը կը կատարէինք փորձեր տիկին Սիրանոյշէ հետ՝ Մարկրիթի դերին համար . Արեւեանի ձայնը մարած էր , ինք ալ տկար . այդ պատճառով էր որ չէր ուզեր խաղալ : Հատ խնդրեցի . ընդունեցաւ . Արմանի դերը և յաջողութեամբ ներկայացուց :

Ներկայացման իրիկունը , ժողովուրդը շատ գոհ էր ամրողութենէն : Խաղին վերջը , սկսան ծափահարել և "Հրաշնայ" աղաղակել : Ես չէի ուզեր երևալ : Գերասաններէն և դերասանուհիներէն եղան ըսողներ . "Ի՛նչ պէտք կայ հիմա" : Բայց բարի Արեւեանը վարագոյրը բարձրացնելու նշանը տուաւ և գրեթէ զիս գրկելով բեմ հանեց՝ ժողովուրդեան առջև ձեռքերս համբուրելով :

Այդ "սեղօն" ի նոր դերասանն էր Պ . Ալիխանեան : Այդ 3-4 ներկայացմանց ընթացքին , Պ . Ալիխանեան վաղելով կը յառաջանար : Իրենգրեցի անդամներէն աւելցնել անոր ամսականը : 26-մ յիշեր՝ 10 կամ 15 րուպի աւելցուցին :

Հասան ֆելեկեան քորյորը : Ներկայացուցինք «Զարան» խաղը : Կրկին հասարակութիւնը գոհ ձեաց, նոյնպէս և լրագրութիւնը : 26մ գիտեր քանի՜ ներկայացում էինք տուեր, յանկարծ հայր բարձրացուցին թէ երկու օրուան մէջ պիտի ներկայացնէին «Պատիւ» :

— Ի՜նչ կ'ըսէք. տիկին Սարգսեան, աս անկարելի է :

— Բայց, տիկին, դերասանները պատրաստ են, անոնք կ'ըսեն՝ «Ենք կարող ենք», իսկ դուք կը հակառակիք :

— Ես անձնութեամբ կը կատարեմ դերացոյցի պաշտօնը, և մինչև անգամ զբաղեն և կը ծախսեն՝ Բայց եթէ դուք նոյն իսկ խաղը ամսական մը վճարէք, ես զարնալ ալ ալպիսի պայմաններու մէջ կը հրաժարեի դերացուցութենէ : Անոնք անպատուելով «Պատիւ»-ը, պիտի անպատուեն և զիս : Իս կ'արգիւծեմ զնեյ ազգաբարութեան վրայ՝ «Ղեկավարութեամբ տիկին Հրաչեայի» :

— Թող տպուի այդպէս, ձեզ ի՜նչ փաս. եթէ կ'ուզէք, ներկայ մի՛ գտնուիք փողներուն :

— Ո՛չ, ես կը բողբեմ : Ես երբէք չեի տար Պ. ՕՏանեանին Բոլորթի դերը :

Վերջապէս ներկայացուցին «Պատիւ» : Այդ իրիկուն բազմութիւն քիչ կար : Ես նստած էի թեմակ և կը կարմրէի տեսնելով բեմին վրայ կատարուող խառնաճակութիւնը : Միջնաբարին՝ ցացի տիկին Սարգսեանի թեմակը :

— Բայց ի՜նչպէս գիտցաք որ պիտի չլաջողին :

— Աս իմ արուեստս է, տիկին. եթէ վաճառականութիւն ըլլար, ոչինչ կարող էի հասնալ :

Այն գիշերէն ի վեր ուր ես ծափահարուեցայ, ոմանց հաճելի չէր եղած ատիկա, և աշխատեցան զիս հեռացնել թատրոնէն :

Ժամանակ մը յետոյ՝ եկան ինձմէ խնդրել որ ընդունեմ ըստիսութեան պաշտօնը, բայց ամառականով Պայման զրի չորս կամ առ առուելն հինգ խաղ ներկայացնել այդ տարի, 500 ռուպլի ամսական և մէկ նպաստ : Այդ գումարը սարսափելի երեցաւ իրենց, թէ և այդ «սեղոն»-ին իրենց ըրած ծախքերուն գումարովը հմուտ ձեռք մը խումբ մը ևս կարող էր պահել կանոնաւոր կերպով : Վճարեցին 150 ռուպլի, և բերելով

երկրորդ բեմադրարար մը, նստեցուցին բեմի սօրի տեղը : Արդէն պէտք չէին զգար հիմաւոր գործ մը բռնելու : Արտաքինը զարդարուն էր. այդ բաւական էր իրենց համար : Գերասաններն մէկ քանին նոյն իսկ խնդրած էին անգամ ներէն որ հարերին հինգ պեղծին իրենց ռոճիկէն, բայց տան իրենց ուսուցիչ մը :

Այդ միջոցին, կարծեմ «Նոր-Դար»-ի մէջ, քննադատական յօդուած մը երեցաւ «Քոյր Թերեզայ»-ի առթիւ՝ Պաշտօն ստորագրութեամբ : Սուր անարկութիւններ կային Քոյր Թերեզայի դերը ներկայացնողին հասցէին : Չարամտներ հովանաւորող անգամներուն հաստացուցեր էին թէ այդ յօդուածին գրողին է տիկին Հրաչեան : Անգամները ժողով էին ունեցեր և որդւոյս Ստեփանին ալ հաւատացուցեր էին թէ ատոր հեղինակը ես եմ : Այդ գիշեր, ժողովէն յետոյ, ան պիտի գար մեզ հետ ընթերիւր : Իբր գունէն ներս մտաւ, տեսայ որ դէմքը տխուր է :

— Ստեփան, ի՜նչ կայ :

— Մայրի՛կ, ի՜նչ պէտք ունի թշնամական յօդուածներ գրել տալու այսինչին կամ այնինչին հասցէին : Եկար, շնորհակալ եմ, մէկ քանի խաղ կատարեցիր, վերջացուր, ինչո՞ւ կը վարուիս թշնամաբար :

— Ստեփան, որդեակ, աւելորդ մի՛ խօսիր, կ'երգնում որ չեմ ձանձար Պաշտօններ, հեռուէն ալ չեմ տեսած այդ մարդը : Ես այդպէս ցածոգի վարմունք չեմ կարող ունենալ. եթէ ես ըրած ըլլայի, «Այո՛, պիտի ըսէի՝ ես գրել տուի սա հիման վրայ» : 26մ ձանձար այդ պարտը, բայց գաղափարակցի եմ, և պարտը դեռ քիչ է գրելի :

Տիկին Մեղիքեան այդ խումբին մէջ էր : Իր նպատակը պիտի տրուէր, և այդ նպատակն շատ քիչ բան պիտի հասնէր իրեն : Բարոյական պարտք համարեցի դրամ ժողովել անոր նպատակն առթիւ : Մեծ մասամբ հաւաքեցի թուամանաներէն : Գումարը հասաւ կարծեմ 900 կամ 1000 ռուպլի : Ինչե՛ր չըլտի, Աստուած իմ, այդ առթիւ, — թէ ես չարամտութեամբ կ'ընէի, թէ դիտմամբ կ'ընէի որպէս զի ուրիշներուն փնասեմ : 26մ գիտեր դեռ ինչերո՞ւ չվերաբերեցին այդ ըրածս. իսկ ես մշտ կը կրկնէի՝ «Ես պարտական եմ այդ կնոջ, և կը ցանկամ փոքրիկ ծառայութիւն մը մատուցանել անոր» :

ԺԵ.

Բագուայ թատրոնի երկրորդ տարեշրջանն սկսելու վրայ էր, վերահսկող անդամներէն մէկ քանին հրաժարեր էին, մէկ քանին նորերը ընտրուելու։ Կը կարծէինք թէ անցեալ «սէզոն»ը իրենց համար դաս մը եղած էր, թէ այլ ևս ամառունէ ամէն բան պատրաստած են և ամէն բան կանոնաւոր է։ Հասաւ ժամանակը, և մեր յոյսերը օդը ցնդեցան։ Կրկին նոյն սխալները յամառութեամբ կատարեցին, ահագին գումարներ չպարտելով աջ ու ձախ։ Այս երկու «սէզոն»ներուն մէջ՝ հովանաւորող անդամները զիս պատուեր էին երկրորդ կարգի օթեակ մը դնելով տրամադրութեան տակ։ Իսկ երրորդ «սէզոն»ին՝ թատրոն երթալու համար պէտք էր վճարէի։ Դատեցէք, խնդրեմ։

Անգամ մը գերասնուհիներ եկեր էին մօտս. որքան որ կըցեր եմ՝ աշխատեր եմ այդ իրիկուան գերը ցոյց տալ իրենց։ Ինչորեր են որ այդ իրիկունը թատրոնը գտնուիմ, որպէս զի կարողանամ քննադատել։

Իրիկուան, գացի թատրոն, վճարեցի տոմսակի գինը, և նստած էի օթեակին մէջ. յանկարծ եկաւ օթեակներու ծառան։

— Տիկին, այս տոմսակը «պզտման»ի տոմսակ է։

— Այդ իմ գործս չէ, թող վաճառողը չտար։

Գնաց ծառան, տեսնուեցաւ վերահսկող անդամներէն մէկուն հետ, քիչ յետոյ վերադարձաւ։

— Տիկին, տեսեմ ձեր տոմսակը։

Յոյց տուի, և հեռացաւ։

Ամբ, և հագար ամօթ։ Պոխս եղած ժամանակս, ֆրանսական, իտալական, յունական և թրքական թատրոններ միշտ եղած եմ, և ոչ մէկ կողէկ չեն ընդունած ինձմէ։

Որդիս Հայկը գիշեր մը թատրոն էր գացեր։ Պ. Աւետեան տոմսակ է հարցունցը քոմիթէի կողմէն, և տեսնելով որ չունի,

— Պ. Հայկ, դուրս ելէք թատրոնէն։

— Դուք դուրս ելէք թատրոնէն, կը պատասխանէ Հայկը։ Դուք ո՛վ էք։ Ես տեսարանի

վրայ եմ ծներ։ Զիտ այս տեղէն հեռացնելու ոչ ոք իրաւունք ունի։

— Պարապ խօսք մի՛ ընէք, եթէ ձեր մայրիկն ալ գայ, պիտի վճարէ։ Այսպէս ենք վճռած։

Ես իմ որդիէս աւելի հպարտ էի։ Առանց վճարելու թատրոն չէի երթար։

Այժմ տեսնենք թէ այդ երեք տարուան շրջանը ի՞նչ սուռա մեզ, ի՞նչ յառաջադիմութիւն ունեցանք. ի՞նչ նոր ուժեր հասուցինք։

Ոչինչ. կրկին ոչինչ, բաց ի Պ. Արէշեանի կատարած քանի մը լաւ դերերէն։

Եկաւ Պ. Յովհաննիսեան։ Պիտի ներկայացներ «Քին»։ Ի՞նչ ոգեւորութիւն։ Ի՞նչ «գիւտ»։ Ի՞նչ տաղանդ, հանձար։ Ոսկի «շիֆր»ով ուսումնաւարտ։

Տկար, անկողնէս ելլելով գացի «Սիբեր-թատրոնը», ուր պիտի տրուէր ներկայացումը, և որ լեցուն էր ժողովրդով։ Բացուեցաւ վարագոյրը, տեսայ առաջին արարուածը։ Տիկին մը եկաւ մօտս, հարցունց թէ ինչպէս կը գտնեմ։ «Լաւ է», ըսի։ Այդ տիկինը շատ թաաեքտէր էր։ Երրորդ արարուածին՝ կրկին եկաւ ու հարցունց։

— Ի՞նչպէս կը գտնէք։

— Լաւ։

— Բայց դուք ուղիղ չէք խօսի։

— Տիկին, այս միայն պիտի ըսեմ, թէ մեղք որ կանուխ ենք ծներ. գէթ պղնձե մետալի մըն ալ մենք կ'արժանանայինք։

Տիկինը բարկութեամբ հռանալով քովէս, բարձր ձայնով իր ծանօթներուն ըսաւ։

— Պարոններ, գերասնները կը նախանձին։

Այսպիսի խօսքի մը վրայ կարող էի ծեծադիլ։

Երկրորդ ներկայացման, խեղճը գլորեցին գետին ու հոդի հաւասար ըրին. ինչո՞ւ այնքան բարձրացնել և ինչո՞ւ այդպէս գլորել։

Անոր անկմանը յանցանքը մերն է։ Պ. Յովհաննիսեան ուղիղ ծանապարհի վրայ էր, բայց մենք զոյն ետ քաշեցինք։ Անոր ուսուցիչը ամեն նալաւ ուսուցիչն է եղբւր, բնական դպրոցի մարդը և ատիկա յայտնի էր նոյն իսկ իր աշակերտի խաղացուածքէն։ Այո՛, ան ճիշտ

սորված էր տեսականը, լուս էր ըմբռնած բնական դպրոցը, այդ պատճառաւ ստացեր էր ոսկի «չիֆրը», բայց այդ ուսուցիչը այժմ պէտք էր որ անոր հետ ըլլար գործնական դպրոցին մէջ գեթ մէկ «սէզոն», որպէս զի իր աշակերտին իրաքննել տար բնականը: Ընդհանրաւ չէր չէր կարող դիմել, իսկ իր ունեցածը տհաս էր: Եթէ մենք ունենայինք ուսուցիչ մեր բնի վրայ, թոյլ պիտի շատր անոր «Ֆին»-ով սկսի, իրեն ուժին համեմատ բնու ալով՝ պիտի չձգէր որ անկման ենթարկուի: Մէկ «սէզոն» բաւական էր որ ան մեծնար և ըլլար իրապէս «Ֆին»:

1893ին, տկարութիւնս կրկին սաստկացաւ: Բժիշկ Տէր-Մելքիսեղեկեանց խնամքն զիս ամբողջ ձմեռ: 1900ի ամառը գագի ծէլիկն փութը: Միշտ ինքը կը խնամէր զիս, և ուրիշները կը կանչէր խորհրդակցութեան: Քիչ մը կազդուրուելով կը վերագումայի: Այսպէս, ամառ ձմեռ, առանց տհաճութեան անձնութեամբ խնամքն զիս ազնիւ բժիշկը հինգ տարի շարունակ: Աւերակողները զիս չէին ծանշար իբրեւ աղքատիկ ազգին աղքատիկ գերասանուհին, իսկ ազնիւ բժիշկը կը ծանշար: Ի՞նչ գրեւ, շնորհակալութիւն. ո՛չ. առ շատ քիչ է. ես չեմ կարող բառ մը գովարկել որ փոխարինէ:

Չեմ մոռնար նաև բժիշկ Յակոբեան ազնիւ երիտասարդը, որուն խնամքներէն ալ շատ օգտուած ենք ամբողջ ընտանեօք:

1901ին ևս երթալով ծէլիկն փութը, փորձեր կ'ընէի բժշկուելու:

1902ի ամառը, զիս շատ յուսադրեց ուսեւ բժիշկ մը, խոստացաւ բժշկել կոկորդս: Շատ ուրախ էի: Տիկին Սօֆի Աղամեանին՝ այդ գործունեայ և բանիբուն տիկնոջ՝ հետ միանալով գագի Քիւլափօքսը, ուր կը գտնուէին Մոսկուայի առաջնակարգ կար կարողները: Պատուէր տուի չորս փիէսի համար գգեսաներ: Ուրախ դուրսեմ վերադարձանք ծէլիկն փութը:

Այդ դիշեր երկրորդ անգամ ըլլալով կոկորդէս արիւն հոսեցաւ: Գագինք բժշկին մօտ:

— Տիկին, բաւական է որքան որ աշխատե

տեր էք. այլ ևս հանգիստ ըրէք: Դեղերն ալ թողէք, մի՛ գրգռէք ձեր կոկորդը, ան ձեզ չի վնասեր:

Եթէ սիրելի տիկին Աղամեանը չըլլար իմ մօտ, չեմ գիտեր թէ ի՞նչ կը պատահէր ինձ: 1901—1902ի «սէզոն»ին, դերասանները ընկերութիւն մը կազմելով եկան Բագու և տունն շարք մը ներկայացումներ:

Նախկին հովանաւորող անդամներէն մին՝ եկաւ ինձ խնդրել որ ներկայացում մը ղեկավարեմ: Մասնակցողները պիտի ըլլային թատերասէրներ: Ներկայացումը պիտի տրուէր յօգուտ թատերական ֆոնտի: Այս պարտք այն վերահսկողներէն էր որոնց օրով թատրոնի մուտքս կը վճարէի:

Ընդունեցայ: Յաջող անցաւ ներկայացումը: Շատ զարմացայ տեսնելով վերջին արարուածին ինձ նուիրուած ծաղիկն փունջը: Տիկին Լիզա Կրասիներկիան էր մասնակցութիւն թէ՛ փունջով և թէ՛ մասնաւոր այցելութեամբ շնորհակալութիւն յայտնելու: Զգածուած սրտով ես ևս յայտնեցի ազնիւ տիկնոջ շնորհակալութիւնս:

1902—1903ի «սէզոն»ը կրկին մէկ քանի հովանաւորողներ պիտի պահէին անկատար խումբ մը. բայց «սէզոն»ը չվերջացած՝ գործը սնանկացաւ:

1903ի գարնան, Նոյն հովանաւորող տիկին Սօֆի Աղամեանը հետն առնելով եկաւ ինձ մօտ խնդրելու որ անպատճառ մասնակցեմ Պետրոս Աղամեանի մահուան տանամանքին առթիւ տրուելիք ներկայացման:

— Գո՛ք պիտի պատկէք Աղամեանը, տիկին չորաքան, բայց: Չէք կարող մերժել ձեր նախկին ընկերոջ յարգանք մատուցանել:

— Ես կ'ընդունեմ՝ այն ատեն երբ ներկայացման հասցիլը անոր յիշատակին նուիրէք. կամ անոր անշուք գերեզմանը կը զարդարէք և կամ ոեւէ անկիւն փոքրիկ յուշարձան մը կը կանգնէք: Ըստ իս, դուք կը շահագործեք անոր անունը: Իսո՞ղջ Աղամեանութեանը ոչինչ ենք ըրեր. եթէ ապրէր, անկէ ալ պիտի պահանջէինք որ մուտք վճարելով մասնէ թատրոն, մահուանէն յետոյ ալ անոր անունը կը շահագործենք:

Տիկին Աղամեանը սկսաւ պնդել: Ես չէի կարող մերժել. շատ կը յարգէի ու կը սիրէի

*) Քոմսեղիպոսարի աշակերտներուն սացած ամենէն բարձր աստիճանն է, քիփովնէն եւ օսկի մեսայնէն աւելի բարձր. գլխի սացող դիւստանը կրնայ Զարիմ ճերկայանալ, եւ դիւստանունին՝ Զարուհոյն:

զինքը : Տիկինը Մոսկուա պիտի երթար իր անձնական գործերուն համար : Խոստացայ : Տիկինը մեկնեցաւ յաջորդ օրը : Ինչ ըսեր էին թէ գովասանական ոտանաւոր մի պիտի կարգայի Ադամեանին ուղղեալ , « ափովէօզ » էն անմիջապէս առաջ , և իսկոյն պիտի պսակէի Ադամեանի պատկերը :

Այդ իրիկունը՝ ազգարարութեան վրայ տեսայ որ գրուած էր՝ երկրորդ թէ երրորդ թիւ՝ Հրաշեայ : Սաստիկ յուզուեցայ : Այնչէս կ'արժէր արտասանելիք գովաբանական ոտանաւորս , եթէ « ափովէօզ » էն անմիջապէս առաջ չըլլար : Այն ատեն , տիկին Սիրանոյշ զիս վստահացուց թէ՝

— Միեւնոյն բանն է . ես առաջ կը կար-

ՏԻԿԻՆ ՆՐԱՉԵԱՅ

(Գովկաս, 1883)

դամ, քանի որ Դուրեանէն կտոր մը պիտի կարդամ. դուն ալ յետոյ կարդա՛ :

Տիկին Սիրանոյշ ինձմէ առաջ հագուելով գնաց տեսարան : Ես ալ կամաց կամաց հագուելով դուրս եկայ այն լոպէին՝ տիկին Սիրանոյշը լսելու : Բայց տիկինը յանկարծ ըսաւ .

— Ո՛չ, ես այս լոպէին բեմ չեմ ելլեր, անյարմար է . « ափովէօզ » էն անմիջապէս առաջ եմ գրեր իմ անունս , այն ատեն կ'ելլեմ բեմ :

Ի՞նչ կարող էի ըսել : Թէն պատրաստութիւն չունէի անմիջապէս բեմ ելլելու . բայց ժողովուրդն ինձ կը սպասէր . ելայ կտորս ըսի :

Տիկին Սիրանոյշ ամենէն ետքը ելաւ : Իսկ « ափովէօզ » ին՝ ուստի ազատին մը պսակեց Ադամեանը :

Հասաւ ի՞նչ բանի համար էին ինձ ինդերբ ինդերբ և խաբեր էին , որպէս զի իմ անունս ալ շահագործեն :

Խեղճ տիկին Ադամեան , ան ալ խաբուած էր ինձ նման :

Ի հարկէ , այդ ներկայացման իրիկունն ալ, հովանաւորող պարոնէն չոր շնորհակալութեան մը չարժանացայ :

Տիկին Պոպով , իր հեղինակած « Ճամարտութեան Պահպան » փիեսին համար եկաւ ինդերբու որ ատանձնեմ՝ դերացուցութեան պաշտօնը . ընդունեցայ . ժողովուրդը շատ գոհ մնաց . սիրող-գերակատարներն ու հեղինակուհին ևս գոհ մնալով՝ յայտնեցին ինձ իրենց շնորհակալութիւնը , բեմին վրայ նուէր մը տալով ինձ : Փոխադարձաբար յայտնելով շնորհակալութիւնս , հետացայ Ակումբէն , ուր տեղի էր ունեցիր այդ ներկայացումը :

ԺԸ.

Ի՞նչ պէտք է մեզի՝ թատրոնական գործը լաւ հիմքի վրայ դնելու , ժողովրդի մէջէն դերասաններ , մինչև անգամ տաղանդներ հանելու համար : Անոնք որ կային քսան տարի առաջ , անոնցմէ շատերը ոչ ևս են : Անոնք որ կան այս միջոցիս , շատ կարելի է որ անոնցմէ շատերը տասը տարի յետոյ անհետացած ըլլան :

Պէտք է ձմեռը մտածել , դարնան ձեռք բերել . ամառը ցանել , ձմեռը հնձել . գէթ մէկ երկու տարի , մինչև որ բաւականաչափ պաշար ունենանք , այսինքն ռեփերթուար :

Այո՛ , պէտք է անպատճառ դարնան պատրաստ ըլլայ գէթ քսան խաղ , դերերը օրինակուած , մինչև անգամ մէն մի դեր թող երկու օրինակ արտագրուած ըլլայ :

Պէտք է հրաւիրել հմուտ ուսուցիչ , որ կարողանայ հետեւիլ դերակատարներուն , հարկաւոր դաժմ ատեն ինքն անձամբ փորձէ փորձի ժամանակ և ցոյց տայ ներկայացուելիք անձնաւորութեան գոյնը :

Յետոյ , պէտք է հրաւիրել դերասանները՝ ըստ ռեփերթուարի , յունիս , յուլիս , օգոստոս

ամիսները, վճարելով անոց կէտ-կէտ ամսական, փորձեր ընել տալ անպատճառ: Պատրաստել տասը խազ առաջուց, որպէս զի շարաթական երկու լաւ ներկայացում կարելի ըլլայ տալ: Այն ժամանակ միայն կարելի է պահանջել գերակատարներէն որ անգիր գիտնան իրենց գերերը և ուսումնասիրած ըլլան իրենց ներկայացնելիք անձնաւորութեանց բնաւորութիւնները:

Պիտի առարկուի թէ անոնք արդէն բաւական քանակութեամբ գերեր ունին պատրաստ՝ հետզհետէ սորուած ներկայացումներէն: Ո՛չ, ասիկա բաւական չէ: Անոնք միշտ հապճեպով պատրաստեր են իրենց գերերը, առանց ուսուցչի, և աւելի հապճեպով ալ եղեր են միշտ կրկնութիւնները:

Բեմը պէտք է ունենայ իր ներքին կանոնագրութիւնը, և պայմանաւորաւ գերասանը պիտի ստորագրած ըլլայ նաև ներքին կանոնագրութիւնը:

Դասուցում հարկաւոր է լրագրութեան միջոցաւ, թէ ցանկացողներուն համար ազատ է "փարթերը" շարաթը գէթ երկու անգամ ներկայ ըլլալ փորձերուն, այն պայմանաւ որ բեթիսերէն ստացած ըլլան մուտքի տոմսակ: Եւ եթէ անոնք կը սիրեն արուեստը, կարող են գերեր առնել բեթիսերէն, և մասնաւոր փորձեր ընելով՝ օգուտ տալ ապագային թէ՛ հայ բեմին և թէ՛ իրենց անձին:

Առանց այս հիմնական սկզբունքին, ոչ լաւ ներկայացումներ կ'ունենանք և ոչ ալ ապագայ գերասաններ:

Ի՞նչ սեփ կորուստ է երեք ամիսը՝ այսքան տարիներու զոհողութեան փոխարէն, երեք ամիս կէտ-կէտ ամսական վճարել գերասաններուն՝ գէթ մէկ տարի, միթէ այդքան անիրականալի պահանջ է, և միթէ այդքան մեծ զոհողութիւն կը պահանջէ:

Ո՛չ, ես կը պնդեմ թէ ո՛չ: Ասիկա ընչին զոհողութիւն է, և այդ բանի իրականացումը անցեալի, նոյն իսկ հետու անցեալի սխալը պիտի սրբագրէ:

Միակեան 22 տարիէ ի վեր խուճի կը պահէ: Բայց ոչ մէկ ուժ չկարողացաւ տալ մեզի: Որովհետեւ ուսուցիչ չունէր, ինքն էր ստանձնել այդ պաշտօնը: Միակեան լաւ գերասան է, եթէ

չհարկի: Գիտէ ուսումնասիրել իր գերերը: Թուրք լեզուաւ եւրոպական խաղեր է թարգմանել՝ շատ յաջող, Թուրքաց համար թատրոնական լեզու է ստեղծել: Ատիկա կ'ընդունիմ: Բայց գէթ Թուրքաց համար մէկ գերասան չէ տուեր, որ կարողանայ կատարել իր գերը այնպէս, ինչպէս որ խաղի հնչիւնակն է ցանկացեալ եթէ Մաղաբեանը եղած ըլլաւ, ոչ Ազաժեան, ոչ Հրաչեայ, ոչ Աստղիկ, ոչ Սիրանոյշ, ոչ Գարագաշ և ոչ Թրեանց չպիտի ունենար հայ բեմը: Հետեւեցէք, պիտի տեսնէք զուր անձամբ թէ սղբա միւնեոյն շրջանի գերասաններն են:

Կարծեմ, եթէ չեմ սխալիր, 1893ին, կը գտնուէի Պոլիս, Սենեքերիմ Արծրունին ինձ դիմած է նամակով մը, որպէս զի ցոյց տամ Պոլսոյ մէջ գտնուող ուժերէն մէկ քանին, որ կարող ըլլային փոխանորդել ինձ և կրտսեր Գարագաշին:

Մօտաւորապէս սա իմաստով պատասխան տուի պարոնին.

"Դուք ինչո՞ւ համար չէք մտածել Հայոց թատրոնի ապագայի մասին: Միթէ կարելի՞ է ո և է Գարագաշի մը կամ Հրաչեայի մը քմահաճոյքին զոհել այդ դպրոցը: Հրաչեան կ'առարկէ թէ հիւանդ է, Գարագաշը՝ չուզեր կովկաս երթալ, պատճառ ըունելով թէ կովկասի օդը իրեն չի գար: Այսպիսի ընչին պատճառներու համար պէտք է փա՛կ մնայ Հայոց թատրոնը: Սիրելի՛ բարեկամ, ձեզի պէտք է ուսուցիչ, որպէս զի կարողանաք ապագայի համար ուժեր պատրաստելով թատրոնական գործը հիմքէն վերականգնել":

Քսաներկու տարի յետոյ, դարձեալ կը կրկնեմ միւնեոյն բանը, քաջ գիտնալով որ ձայնս անխելի պիտի մնայ՝ ինչպէս մնաց մինչև ցարդ:

ՀՐԱՍՏԵԱՅ

Ա Ն Ր Զ

